

De Atlantikwall

In Noorderbreedte 1995-3 zijn we ingegaan op de Duitse luchtverdediging in Noord-Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Naast een uitgebreide luchtverdedigingsgordel om het geallieerde strategische bombardementsoffensief op Duitsland een halt toe te roepen, versterkten de Duitsers vanaf 1941 het kustgebied van Noorwegen tot aan Zuid-Frankrijk om een geallieerde invasie vanuit zee af te kunnen weren: de 'Atlantikwall'.

Theo Boiten

In Noord-Nederland, en met name in het kustgebied, had de Duitse bezetting in de mei-dagen van 1940 al snel grote gevolgen voor de burgerbevolking. De waddeneilanden werden al in de vroege zomer van 1940 tot verboden gebied verklaard voor burgers van de vaste wal; van een badseizoen zou tussen 1940 en 1945 geen sprake meer zijn. Bovendien werden de Waddenzee en de scheepvaartroutes vlak ten noorden van de waddeneilanden tot 'Sperrgebiet' verklaard voor alle niet-militaire scheepvaartverkeer. De enige uitzondering die werd gemaakt was voor de Nederlandse vissersschepen. Maar in de winter van 1941 verklaarden de Duitsers ook voor de Nederlandse vissers dit gebied tot 'Sperrgebiet'. In de drie daaropvolgende oorlogsjaren konden de vissers uit de kustplaatsen in Groningen en Friesland dus niet meer uitvaren.

Atlantikwall

Nadat in december 1941 Amerika aan Duitsland de oorlog had verklaard en in 1942 het Duitse offensief in Rusland stakte moest Hitler nu rekening gaan houden met een langdurige oorlog. De Führer besloot daarom tot de bouw van de Atlantikwall. De West-Europese kustlijn moest drastisch versterkt worden door middel van uitgebreide

bunkerbouw, geschutsposities, mijnevelden, enzovoort. Het idee achter de Atlantikwall was een eventuele geallieerde landing direct op de kust af te slaan; het strand en het 'Küstenvorfeld' werden tot frontgebied verklaard. De Nederlandse kust werd door de bevelhebber van de Duitse Landmacht in Nederland daartoe opgedeeld in drie sectoren:

- 'Abschnitt' (Sector) Friesland: de provincies Groningen, Friesland en de Friese waddeneilanden;
 - 'Abschnitt' IJmuiden: Noord-Holland en Texel;
 - 'Abschnitt' Zeeland: het kustgebied van Wassenaar tot en met Walcheren.
- De Duitse 'Organisation Todt' (O.T.), de grootste Nazi-bouworganisatie, was verantwoordelijk voor de bouw van de verdedigingswerken in de Atlantikwall; de uitvoering van de bouw werd in de meeste gevallen uitbesteed aan lokale aannemers.

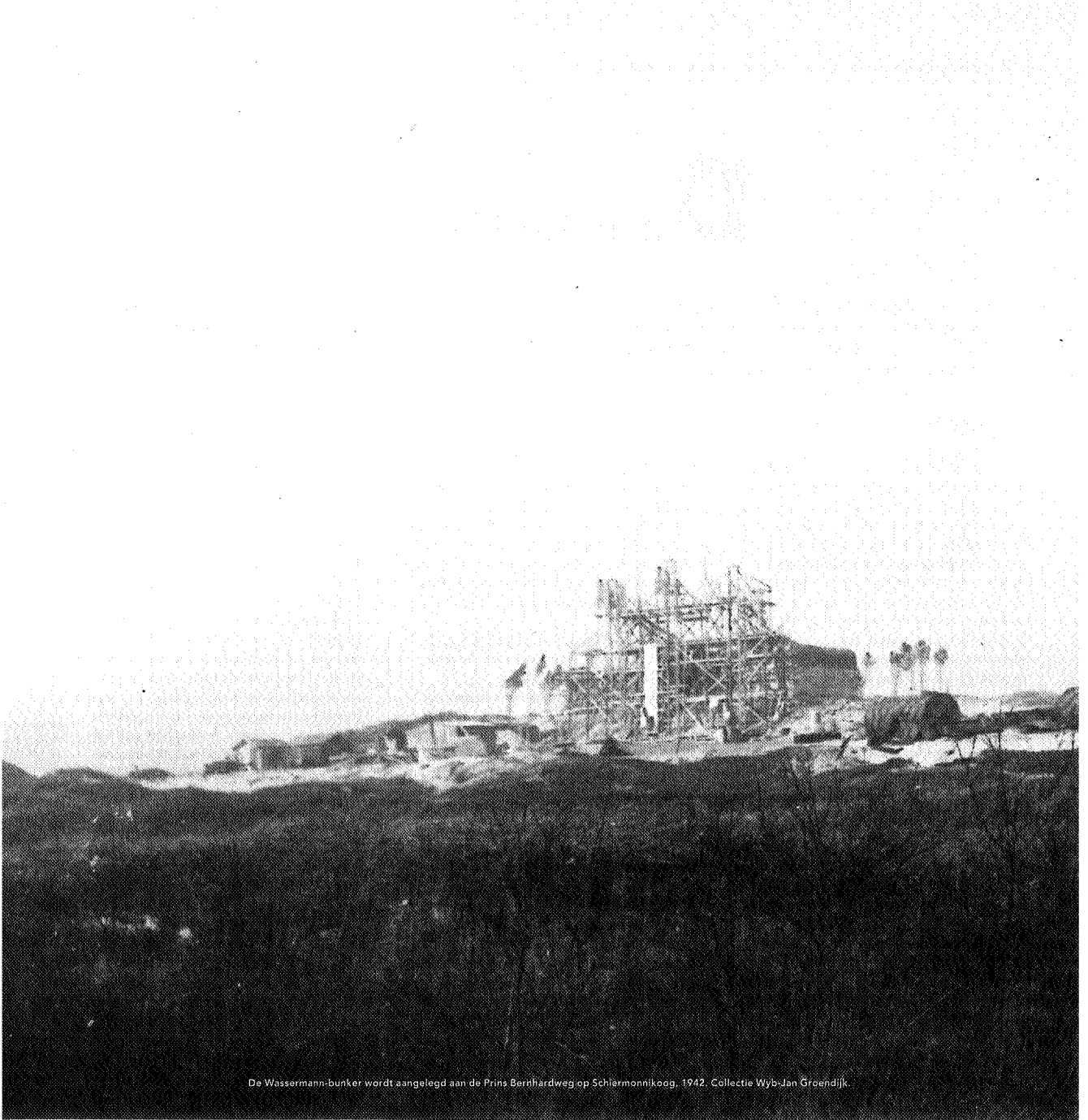
Verwachte invasie

Een direct gevolg van Hitler's besluit de Atlantikwall op te richten was dat in Nederland vrijwel al het beschikbare bouw materiaal in beslag werd genomen. Duizenden arbeiders werden tevens door de O.T. in het kustgebied aan het werk gezet. Vooral tus-

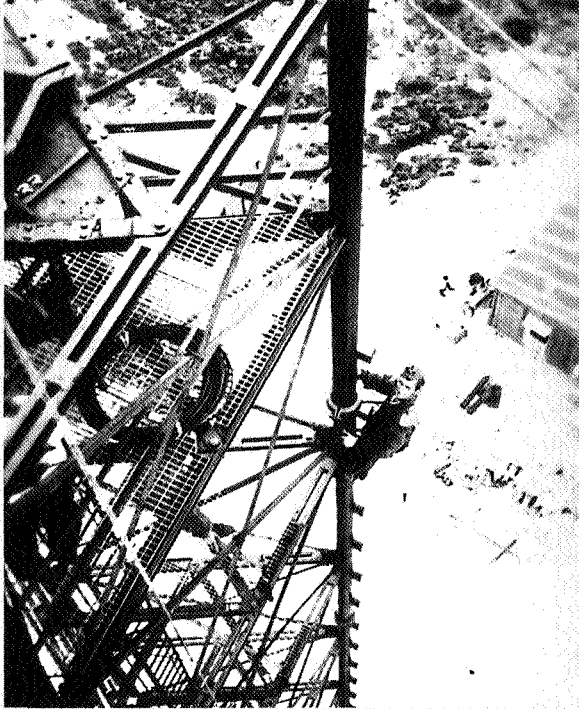
sen Hoek van Holland en Den Helder werd de bouw van de verdedigingslinie met kracht aangevat, omdat vooral in dit gebied een geallieerde invasie werd verwacht. Vanuit West-Nederland kon een geallieerd invasieleger immers snel doorstoten naar het industriële hart van Duitsland, het Ruhrgebied. De Duitse commandant van de Marine in Nederland kwam begin 1943 tot de conclusie dat de geallieerden wel tussen Den Helder en Hoek van Holland moesten landen. Hij kwam tot deze conclusie omdat de Britse luchtmacht gestopt was in deze kuststrook mijnen te leggen, terwijl langs de waddeneilanden nu duizenden mijnen werden gedropt! Het uitgebreide mijnenveld vlak ten noorden van de waddeneilanden zou een geallieerde invasie in Noord-Nederland onmogelijk maken, zo redeneerde hij.

Waddengebied

Naast de kuststrook in Holland werden toch ook de waddeneilanden versterkt. Op alle eilanden werd een sterk Duits garnizoen gelegerd - op Schiermonnikoog bijvoorbeeld zo'n 1000 man! - en werd een uitgebreide bunkerbouw met kracht aangevat. Zo werd vanaf januari 1942 op Schiermonnikoog het 'Schleidorp' aangelegd. Dit werd een bunkercomplex dat bestond uit een combinatie

De Wassermann-bunker wordt aangelegd aan de Prins Bernhardweg op Schiermonnikoog, 1942. Collectie Wyb-Jan Groendijk.

Duitse militair bekijkt radarmast in het 'Schleldorp' te Schiermonnikoog, achter de Berkenplas.
Collectie Wyb-Jan Groendijk

van radarstellingen, luchtafweerposten en zware 10,5 cm kanonnen. Op West-Terschelling, Oost- en West-Vlieland en Ameland werden grote 'Flak'- (luchtafweer-)bunkers gebouwd. Deze waren - zoals we in het vorige artikel hebben gezien - in de eerste plaats bedoeld als voorwaartse luchtverdedigingszone, maar ze konden ook gebruikt worden als verdedigingswerken in de Atlantikwall. Op Texel werd een 'Stützpunkt' ingericht met twee zware 'Heeresküstenbatterien' - 10,5 en 12 cm kanonnen ter afweer van een invasie uit zee - en twee batterijen luchtafweer.

Zelfs aan de westkant van Rottumeroog werden bunkers gebouwd, die echter een voor een in zee verdwenen door duinafslag. De Noordzeestranden werden daarnaast volgebouwd met duizenden zogenaamde K-mijnen: betonnen blokken voorzien van voelho-

rens en een springlading om landingsvaartuigen op te blazen. De bunkerbouw op de waddeneilanden ging in 1942 en 1943 in een gelijkmatig tempo door, en nam daarna een nog hogere vlucht; de Duitse angst voor een invasie zat er diep in! Dit resulteerde op de eilanden onder andere in de afbraak van veel zomerhuisjes die plaats moesten maken voor bunkers.

Neergeschoten

De zware verdediging van de waddeneilanden was een onaangename verrassing voor veel geallieerde vliegers, die in dit gebied operationele vluchten moesten uitvoeren. Een van hen was Flying Officer Jimmy Paxton, een 34-jarige navigator uit Schotland. Hij werd met zijn bemanning in een Beaufort bommenwerper op 24 november 1941 uitgestuurd om een mijn te leggen in de Duitse

Flying Officer Jimmy Paxton (rechts) en zijn bemanning bij de ingang van het Duitse hoofdkwartier aan de badweg te Schiermonnikoog, nadat ze boven het eiland zijn neergeschoten. Collectie Wyb-Jan Groendijk.

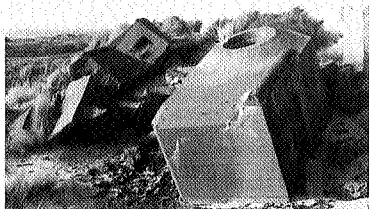
scheepvaartroute boven Schiermonnikoog: 'Er werd ons tijdens de instructie van deze vlucht verteld dat het eiland Schiermonnikoog slechts heel licht verdedigd werd, misschien zou hier en daar een afweerpost met machinegeweren zijn, maar verder niets. Toen we echter bij het eiland aankwamen om onze mijn te droppen brak een zware barricade van afweervuur los. Ze schoten met Bofors en zware artillerie en in minder dan geen tijd stond ons toestel in brand. Snel hierop volgde de noodlanding. We werden opgewacht door een groep soldaten die op veilige afstand de situatie bekeek en we werden afgevoerd naar hun onderkomens.

De commandant van de marine-eenheid op Schiermonnikoog was voor de oorlog directeur geweest van een grote Duitse scheepvaartmaatschappij in Londen en sprak per-

fect Engels. Ik vroeg hem over wat voor afweergeschut hij beschikte en hij vertelde me daarop dat hij volledig voorbereid was op een invasie, zowel vanuit de zee als vanuit de lucht!

Evacués

Omdat het zwaartepunt van de Atlantikwall in Nederland langs de westkust lag, werden vooral in Noord- en Zuid-Holland veel burgers geëvacueerd. De hele kuststrook werd medio 1942 tot 'Sperrgebiet' verklaard. Deze gestage stroom evacués, die tot in de tienduizenden zou toenemen, werd vanaf de zomer van 1942 voornamelijk bij burgers in Groningen, Friesland en Oost-Nederland ondergebracht. In de eerste helft van 1944 kwamen hier nog vele duizenden bij, toen de Duitsers besloten om in Zuid-Holland en Zeeland hele gebieden onder water te laten lopen. Dit was als extra defensieve maatregel tegen een geallieerde invasie bedoeld, een invasie die nu ieder moment werd verwacht.

Restanten van een bunker van de Atlantikwall op Terschelling, ter hoogte van paal 8 in de duinen langs het strand. Collectie Douwe de Groot.

Eemsmond

Terwijl op de waddeneilanden gestaag werd gewerkt aan de opbouw van de Atlantikwall, bleef de versterking van de Groningse en Friese kustlijn hierbij enigszins achter. Pas in 1943 werd rond Delfzijl begonnen met bunkerbouw ter verdediging van de Eemsmond. In 1944 werd hier versneld gebouwd. Enkele tientallen bunkers en geschutsposities werden rond Delfzijl opgericht, waarvan de belangrijkste bij Nansum, Delfzijl en Fiemel lagen. De zware kanonnen in deze bunkers hebben in de gevechten rond Delfzijl in de tweede helft van april 1945 nog een belangrijke - vertragende - rol gespeeld bij de opmars van de Canadese en Poolse bevrijders. Hoewel bij de na-oorlogse dijkverhogingen veel van deze bunkers zijn opgeruimd, zijn er nog vele in het landschap te herkennen. Zo wordt momenteel een grote munitiebunker bij Nansum gerestaureerd die voor publiek opengesteld zal worden. Het Oorlogsmuseum te Uithuizen organiseert een 'Bunkerroute Eemsmond' langs

de resten van deze bunkers. Deze route zal medio 1995 worden uitgebreid met een tocht langs de bunkers bij Emden en op het eiland Borkum.

Groningen

Na de opening van het Tweede Front in Normandië en de snelle opmars van de geallieerden richting Nederland, maakten de Duitsers meer werk van de verdediging van de Noord-Nederlandse provincies. Ten eerste werd door de 'Organisation Todt' een verdedigingslinie rond de stad Groningen gegraven, vooral langs de Hondsrug en het Winschoterdiep. Deze bestond uit tankgrachten en betonnen tankmuren, duizenden schuttersputten, loopgraven, borstweringen, enzovoort. Duizenden arbeiders moesten hieraan meewerken; om genoeg arbeidskrachten te krijgen organiseerden de Duitsers klopjachten in de provincie. Iedereen tussen de 16 en 55 moest meewerken; op weigering stond de kogel.

Betonnen geschutskoepel in de Oostbatterij, een zware luchtafweerstand bij Oosterend op Terschelling, ter hoogte van paal 19. Collectie Douwe de Groot.

Inundaties

Naast het graven van een linie rond de stad Groningen namen de Duitsers nog een tweede, rigoureuze maatregel. Op 18 september 1944 zette de bezetter de zeesluizen van Delfzijl open, met de bedoeling het gebied tussen het Damsterdiep en het Eemskanaal onder water te laten lopen. Dit moest een natuurlijke verdedigingslinie vormen tegen de verdere geallieerde opmars. Ten gevolge hiervan kwam in dit gebied zo'n 12.000 hectare onder een halve tot twee meter zeewater te staan. De leef- en werksituatie voor de burgers in Noord-Groningen werd precair en dus besloten de gemeentebesturen in dit gebied over te gaan tot evacuatie van vrijwel alle burgers. Pas na de bevrijding in april 1945 werd het geïnundeerde gebied leeggepompt. De inwerking van het zeewater op de landbouwgronden had echter zijn verwoestende werk gedaan: de oogst van 1945 was bijzonder slecht. Maar de grond herstelde zich gelukkig snel; het jaar daarop waren de oogsten weer op het oude niveau.

Restanten

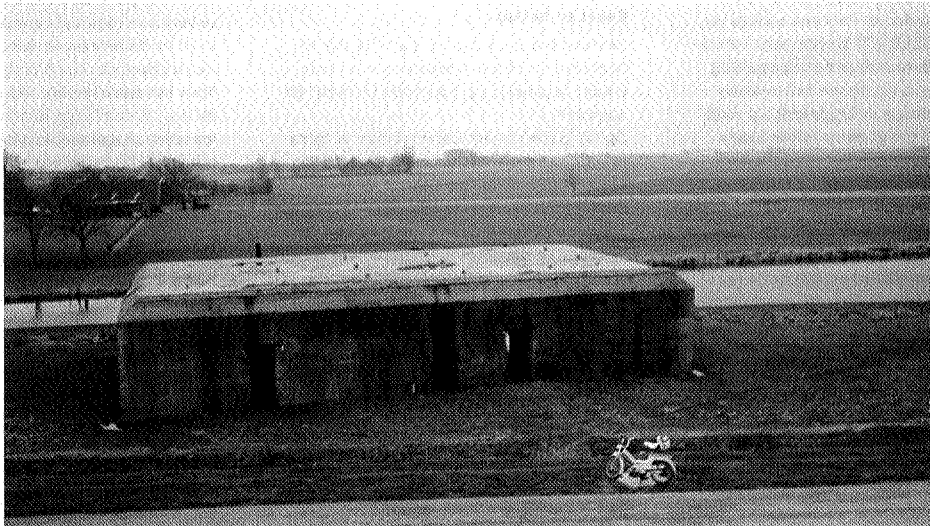
Van de Atlantikwall op de Nederlandse waddeneilanden is op Vlieland, Ameland en Texel vrijwel niets meer terug te vinden. Na de oorlog zijn de bunkers op deze eilanden vrijwel allemaal opgeblazen en geruimd of onder een laag zand geschoven. De zogenaamde Noordbatterij op Texel bijvoorbeeld, schoof in 1954 van de duinen het strand op, waarna het betonnen gevaarte werd gesloopt. Naast enkele bunkerresten in de Noordzeeduinen op Terschelling, is op Schiermonnikoog nog het meest te vinden. De grote Wassermann-bunker aan de Prins Bernhardweg - genoemd naar de 'Wassermann'-radar die de Duitsers op deze bunker hadden geïnstalleerd - domineert nog steeds het duinlandschap op het eiland van de Schiere Monnik. Daarnaast vormt een rij betonnen bunkers onder de voorste duinenrij bij het Noordzeestrand het tastbare bewijs van het 'Schleidorp'. Van de verdedigingslinie rond de Eemmond kan men rondom Delfzijl nog enkele

tientallen bunkers - of resten daarvan - aantreffen.

Geen invasie in Nederland

Na de oorlog is bekend geworden dat de geallieerden nooit serieuze plannen hebben gehad om in Nederland het Tweede Front te openen door een grootscheepse landing vanuit zee. Het stond voor de Britten, Amerikanen en de andere Westerse geallieerde strijdkrachten al in 1942 vast dat de landing op de kust van Normandië of Bretagne plaats zou vinden. De Duitsers hebben dit echter nooit geweten, hetgeen hen dwong tot de enorme inspanning van de bouw van de Atlantikwall.

Bij dit hele verhaal moet worden aangetekend dat, doordat de Duitsers bij de bouw van de Atlantikwall in Nederland steeds de nadruk hebben gelegd op de verdediging van de kuststrook tussen Den Helder en Walcheren, het Noord-Nederlandse landschap relatief ongeschonden door de bezettingsjaren is gekomen. Nb

Munitiebunker van de Duitse geschutsbatterij bij Nansum in 1944-45, deel uitmakend van de Eemmond verdedigingslinie. Collectie Museum 1939-1945, Uithuizen.